

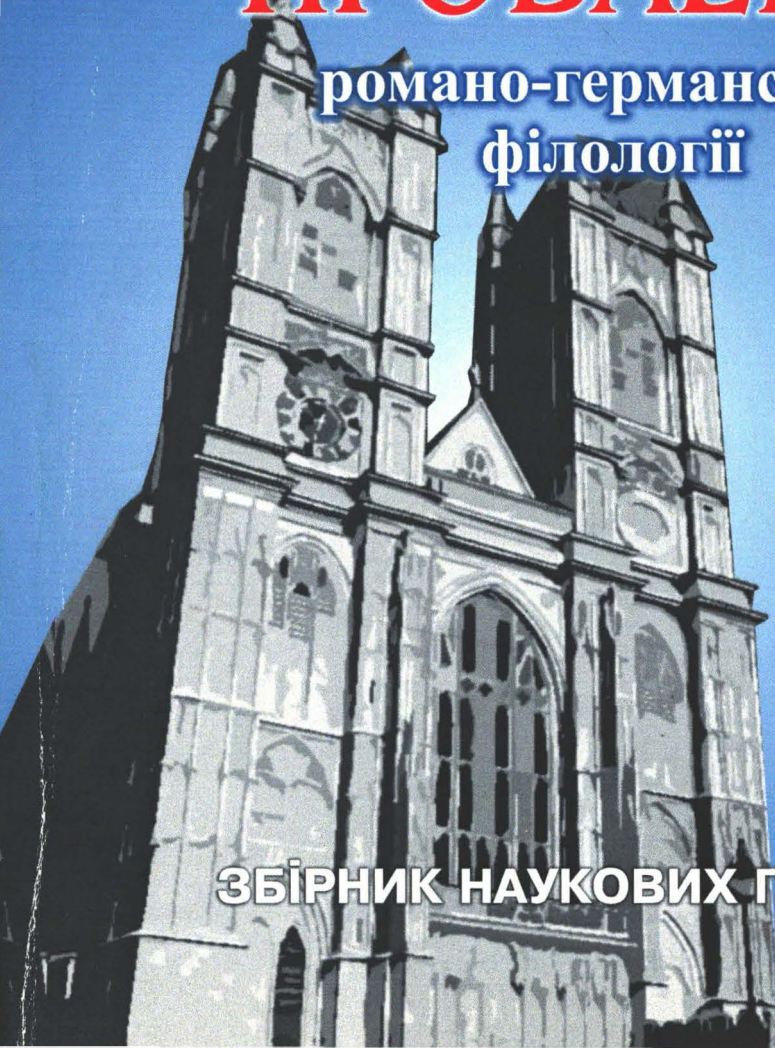
ФАКУЛЬТЕТ
РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

ДЖНД

ПРОБЛЕМИ

романо-германської
філології

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

ПРОБЛЕМИ РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

Збірник наукових праць

Ужгород
„Поліграфцентр “Ліра”
2005

ББК 81.43
УДК 811.11

П78 Проблеми романо-германської філології/ Збірник наукових праць.
– Ужгород: Ліра, 2005. – 192 с.

ISBN 966-7400-50-6

Збірник складають наукові праці дослідників України. На фактичному матеріалі розглядаються різні аспекти романо-германського мовознавства та літературознавства, пов'язані з вивченням лексикології, ономастології, ономастики, синтаксису, лінгвістики тексту, стилістичного синтаксису і перекладознавства, літературної критики.

Для науковців-філологів, викладачів вузів, аспірантів, усіх, хто цікавиться питаннями романо-германської філології.

Редакційна колегія:

д-р філол. наук *М.М. Полюжин* (відп. редактор)

д-р філол. наук *В.В. Левицький*

д-р філол. наук *О.П. Воробйова*

д-р філол. наук *С.Н. Денисенко*

д-р філол. наук *К.Я. Кусько*

канд. філол. наук *С.С. Бобинець*

канд. філол. наук *Б.П. Бендзар*

Рекомендовано до друку Редакційно-видавничою радою УжНУ
Протокол № ___ від 16 грудня 2005 р.

“Проблеми романо-германської філології” внесено до переліку № 5 наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних досліджень на здобуття наукового ступеня доктора та кандидата філологічних наук: Постанови ВАК України № 1-02-5 від 10.05.2000 р.

ISBN 966-7400-50-6

ЗМІСТ

Полюжин М.М. Концентуальна система як базове поняття когнітивної семантики й теорії мовної особистості	5
Венжинович Н.Ф. Мова й культурологічні підходи до її вивчення	20
Аншико А. Корпоративний різновид дискурсу	30
Боднар Р.В. Апелативні номінації в інтерперсональному спілкуванні підлітків	39
Bondareva L. Y. Numerical Grading Standards as an Indicator of Student Achievement	48
Врабель Т. Т. Прагматичні особливості функціонування похідних інтерогативного іллокутивного класу	53
Golodov A.G. Nationale Mentalitat in der Fachsprache (negative Expressivitat in der Fußballumgangssprache)	62
Гуменюк І.І. Синтагматичні та парадигматичні зв'язки у фразеологічних одиницях англійської та української мов	74
Карпова К.С. Концент МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ як складова менталітету американської нації	81
Крутько Т.В. Дейктичні знаки в англійській банерній рекламі	88
Кушнерик В.І. Зв'язок фоносемантичних явищ з афіксами лексем сучасної німецької мови	95
Ляшина А.Г. Порівняльно-зіставна характеристика функціонування твірних основ у текстах наукової та художньої літератури	102

Манютіна О. Евфемізація та дисфемізація мовленнєвого акту	107
Мещерякова Л.В. Полісемія дієслів як одна з причин лексичної інтерференції	112
Мигoliniць О. Дослідження мікро- та макрофункцій префіксальних морфем сучасної англійської мови (на матеріалі медичних текстів)	117
Нікіфорова Є.Ю. Дискурсивні характеристики форумної комунікації (на матеріалі англомовних інтернет-форумів)	128
Пантелеймонова Л.І., Томенчук М.В. Когнітивна інтерпретація семантики лексичних одиниць	136
Пасічник Г.П. Особливості ритміко-синтаксичного оформлення художнього дискурсу “Пейзаж” (на матеріалі Г. Флдінга)	143
Петій Н.В. Метафоричний концепт “жива природа” в описі зовнішності жіночих персонажів	149
Смашнюк О.І. Метафори-гіперболи в емоційному мовленні	160
Цесарська Т.Є. Іншомовна лексика у романі Олеся Гончара “Тронка”	166
Чаварга Я.М. Семантико-морфологічна кореляція прикметників у сучасній англійській мові	179
Чендей Н.В. Про когнітивно зумовлений аналіз теорій метафори	187

КОГНІТИВНОЇ СЕМАНТИКИ Й ТЕОРІЇ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Мета статті – зосередити увагу читача на тих основних положеннях, які впливають із наявності концептуальної системи як базового поняття когнітивної семантики у його зв'язку з сучасною теорією мовної особистості. Необхідність у цьому зумовлена тим, що за останні роки в лінгвістиці відбувся корінний поворот від дослідження значення різних за характером одиниць як певної множини семантично інтерпретованих синтаксичних об'єктів до аналізу природної мови як концептуальної системи, тобто як певного знання носія мови про світ. Водночас намітилося подальше зближення лінгвістики з теорією пізнання й тими гуманітарними науками, які тією чи іншою мірою стосуються вивчення назрілих проблем когнітивізму, психології, соціології, лінгвокультурології і т.ін. Тому сучасне висвітлення назрілих питань смислу і значення мовного знака докорінно відрізняється від традиційної семантичної теорії. Відповідно до останніх тенденцій розгляду в лінгвістиці цих термінів смисл мовного знака є складовою частиною концептуальної системи. Такий підхід до вирішення проблеми смислу змушує повністю переглянути предмет і завдання лінгвістики. З цього приводу А.Вежбицька, справедливо критикуючи підхід до мови, згідно з яким значення співвідносяться з екстралінгвальною дійсністю – фактами, ситуаціями, станами речей у реальному світі, говорить, що “предметом семантики є не реальний світ, а концептуалізація світу” [35, с.47]. Подібні думки висловлював і Д.С. Ліхачов. За його словами, загальна закономірність функціонування концептів полягає у функції заступництва, тобто в їхній здатності заступати в мисленнєвому процесі невизначену множину предметів одного й того самого типу [18, с.3]. При цьому він слушно зауважує, що “концепт існує не для самого слова, а, поперше, для кожного основного (словникового) значення слова окремо”, і, по-друге, концепт – це своєрідне “алгебраїчне вираження значення”, що виконує в мові заступницьку функцію” [там само]. Звідси випливає, що смисл у процесі породження мовлення – це концепт, який виконує заступницьку функцію не стільки для образів, тобто одиниць перцептивного коду, скільки для елементарних думок, тобто узагальнених образів, включених у певну смислову систему.

Спираючись на гіпотезу про концептуальну природу смислу та аналізуючи смислові відношення в тому вигляді, в якому вони реалі-

зуються в певній концептуальній системі, Р.І. Павільоніс дає їй визначення як сукупності певних уявлень людини про світ. Поняття концептуалізації трактується ним як “процес пізнання людини, який полягає у розвитку її вміння орієнтуватися у світі в найширшому розумінні цього слова, як процес утворення смислів або концептів про об’єкти пізнання і як процес накопичення інформації про них [20, с.101-102]. Поняття “концепт” або “смысл” трактується Р.І. Павільонісом як “інформація відносно актуального або можливого стану справ у світі” [там само]. Таке визначення концепту підтверджує когнітивну природу мови і дозволяє трактувати цей термін як певну нейтральну інформацію, що поєднує у собі суб’єктивний і об’єктивний чинники.

За своєю природою мислення людини передбачає, з одного боку, наявність незалежного від неї матеріального світу, який вона відображає, а з іншого – вербальні засоби його відображення. Природна мова, будучи засобом виявлення структури мислення, притаманної їй носію, по суті дає ключ до реконструкції його свідомості. Реальна дійсність відображається у мозку людини у процесі мислення як накопичення різних за характером і обсягом знань про цю дійсність, репрезентоване в матеріально виражених одиницях мови, які дають змогу людині перейти на рівень оперування відповідними вербалізованими структурами мислення. Одним із компонентів, який опосередковує цей процес, і є концепт. Його покликання полягає в тому, щоб слугувати виконанню функції “проміжної мови думки”, “мови ментальних побудов”. Він існує в ментальній сфері людини (її свідомості) як сукупність знань та інформації про актуальний та ймовірний стан справ у реальному світі у контексті емоцій, переживань, асоціацій і т.ін. Усвідомлення його як ментального утворення не тільки уможливує реконструювання ментального світу носія концептуальної системи, світу його психічного складу, але й відтворення його етнокультурного образу, його етноментальної характерології. Інакше кажучи, концепт – фрагмент етнокультурного складника в ментальному світі людини. В інтерпретативному режимі система вербальних значень співвідноситься з соціо- й етнокультурною компетенцією носія мови, концептуальне наповнення якої є однією з визначальних рис менталітету народу, оскільки саме в мові, в системі характерних для неї стереотипів, образів, еталонів репрезентовані світобачення і світорозуміння носіїв мови, що усвідомлюються ними в контексті соціо- й етнокультурних традицій.

Шляхом різних комбінацій мовні вирази у вигляді слів і словосполучень можуть відображати будь-які концепти й відношення між ними. Слово існує в мозку людини як концепт, а закладені в ньому семи відображають безмежну множину властивостей, явищ або предметів

реального світу. Вербалізоване знання, таким чином, слугує єдиним засобом вираження концепту. Крім того, кожний вербалізований концепт має свою власну семантичну структуру, що характеризується етнокультурною зумовленістю, оскільки в ній виражені всі конотативні, модальні, емоціональні, експресивні, прагматичні та інші оцінки. Різноманітність вербальних виразів і зіставлення їх із реальними ситуаціями здійснюється за допомогою певної системи уявлень людини про світ – його концептуальну систему, що відображає пізнавальний досвід її носія. Інтерпретація фрагмента дійсності в концептуальній системі – це, перш за все, конструювання інформації про певний світ або його картину. Конструювання концептуальної системи відображає перевагу, що віддається в цій системі певним концептам або їхній структурі, оскільки вони, виражаючи судження носія мови, слугують орієнтаційною основою його ставлення до дійсності. Зміст концептів інтерпретується в контексті структури мислення носія мови як їхня етнокультурна репрезентація. Про це свідчить той безперечний факт, що практично будь-який концепт може бути точно перекладений з однієї мови іншою при навіть можливій репродукції змісту й репрезентований в іншій вербальній “упаковці”.

Концептуальна система людини визначається якістю та обсягом її фонових знань, етнокультурним і соціальним середовищем, а також усім ціннісним досвідом, накопиченим лінгвокультурною спільнотою, що передається з покоління в покоління. Концептуальна система відповідає за планування змістового ходу мислення, який потім вербально концептуалізується в тому чи іншому повідомленні. Концепт отримує точну дефініцію, закріплену на певному рівні свідомості. Мозок людини при цьому оперує концептами різної складності (концепти близькості, суміжності, роз’єднання, просторовості і т.ін.). Звідси стає очевидним, що концепт – це фрагмент світу, схоплений когнітивною структурою, що найчастіше виступає у вигляді групи концептів, які, у свою чергу, будучи підведеними під тіло мовного знака, функціонують у ролі значення слів [3, с.6].

У зв’язку з розвитком когнітивно-комунікативного напрямку в сучасній лінгвістиці повністю переглядається теорія семантики і словотворення. Так, О.С. Кубрякова виділяє такі найважливіші риси когнітивної семантики. До першої такої риси вона відносить новий підхід до інтерпретації значення, пов’язуючи його зі знанням і визначаючи через концептуальні структури (концепти, схоплені знаками). До другої – опору на тілесний досвід спілкування людини з навколишнім світом, намагання встановити значущість і конкретний характер найпростішої категоризації того, що отримує людина при безпосередньому сприй-

Проблеми романо-германської філології

натті світу, і як відбувається його структуризація у найпростіших різновидах діяльності людини. До третьої – висунення в когнітивній семантиці цілої серії понять, які стосуються прийомів і способів цієї структуризації (фрейми, прототипи, сцени, поняття образної схеми і т.ін.), і які демонструють, як думає людина, в чому їй тут допомагає мова. І, нарешті, найголовнішою відмінною рисою, на думку О.С. Кубрякової – це через детальний аналіз мовних форм, через опис механізмів аналогії, інференції й умовиводів, вивчення регулярної полісемії та ролі концептуальних метафор, метонімії і т.ін. дійти розуміння того, як працює розум людини [15, с.3].

Найбільш переконливим, на наш погляд, є диференційне розуміння концепту, що передбачає виділення в ньому раціонального, емоціонального, абстрактного й конкретного компонентів. Основна характеристика концепту в цьому трактуванні – його трансформування в різні системи образів, знань і стереотипи поведінки у сфері переважно понятійного (наука), переважно образного (мистецтво) та переважно діяльнісного (повсякденне життя). Як одиниця національного менталітету, що входить у структуру національного пізнання і є близькою для всіх представників одного соціуму, концепт виступає ідеальним психічним утворенням, одиницею інформаційної структури, позначеної словом. Доступ до неї, таким чином, може бути здійснений тільки за допомогою мови. Так, у ряді художніх творів окремо взятого прозаїка чи поета можуть бути представлені концепти, які об'єднуються варіантним особистісним смислом, що виражає думку і знання індивіда про певні реалії дійсності. Такі інваріанти особистісних смислів можна вважати смисловими універсалами певної концептуальної системи. Вивчення художнього тексту зі всією переконливістю показує, що одне слово або будь-який мовний вираз може актуалізувати різні смисли, тобто фрагменти різних концептуальних картин світу.

Як відомо, поняття картини світу належить до числа фундаментальних понять, що виражають специфіку людини та її буття, взаємовідношення зі світом, найважливіші умови проживання в ньому. Взаємодіючи з навколишньою дійсністю, людина споглядає, відчуває й пізнає. У неї формується система поглядів на об'єктивний світ, своє місце в ньому, на основні життєві позиції людей, їхні переконання та ідеали. Таку систему поглядів прийнято називати концептуальною картиною світу, що є суб'єктивним образом об'єктивної реальності, належить до сфери ідеального, опредмечується у знакових формах, не втілюючись повністю в жодній із них. З погляду належності до індивідуальної чи суспільної свідомості у науковій літературі описані такі картини світу, що притаманні: 1) окремій людині (емпіричному

суб'єкту); 2) окремій групі людей (товариству); 3) окремому народу; 4) людству в цілому. Множина типів свідомості зумовлює існування різних картин світу: індивідуальної картини світу, наукової картини світу, картини світу національної мови, національної наукової картини світу [12, с.6]. Ця типологія картин світу має ієрархічний характер.

Концептуальна картина світу – це своєрідна “система думок” носія мови, що втілює вибір, перевагу, які віддаються в цій системі певному концепту або певній концептуальній схемі. У такому розумінні концептуальна картина світу є не сукупністю правил уживання мовних виразів і не енциклопедичними знаннями про світ, а системою взаємопов'язаних різновидів інформації, що відображає пізнавальний досвід індивіда на різних рівнях і етапах засвоєння та осмислення навколишньої дійсності. Найбільш абстрактні концепти в такій картині світу постійно пов'язані з концептами, які відображають набутий у повсякденній діяльності досвід як частини однієї концептуальної системи. Послідовна інтерпретація абстрактних (або складних) концептів за допомогою звернення до більш примітивних складників концептуальної системи дозволяє виявити ієрархію культурних концептів у структурі концептуальної картини світу носія мови, що відображає систему цінностей, наявну в суспільній (національній) свідомості.

Мовна картина світу, яка традиційно розглядається як складова частина концептуальної, виконує такі дві основні функції: 1) позначення основних елементів у концептуальній картині світу; 2) експлікація засобами мови концептуальної картини світу. Концептуальна картина світу є ширшим поняттям, ніж мовна, оскільки при її утворенні беруть участь усі типи мислення, в тому числі й невербальні. Вона фіксує елементи народної психології, міфи, перекази, традиції незалежно від способу їхнього формального представлення: слово, предмет чи обряд. До мовної та етнічної картин світу належать і фонові знання, що є “соціальною історією людини”, в яку входять також моделі її сьогоденної поведінки, система світоглядних міркувань, етичних оцінок, естетичних смаків та більша частина знань.

Етнічна картина світу – когнітивна орієнтація, що є імпліцитною репрезентацією розуміння членами кожного суспільства “правил життя”, які диктуються їм соціальними, природними й надприродними силами. Вона містить у собі зведення основних допущень і здогадок, які зазвичай, не усвідомлюються і не обговорюються, однак спрямовують і структурують поведінку представників тієї чи іншої мовної спільноти майже точно так, як граматичні правила, що не усвідомлюються більшістю людей, однак структурують і спрямовують їхню лінгвістичну поведінку. У вирішенні цього питання простежуються два різні підхо-

ди: з одного боку, той, який ґрунтується на принципі відображення, з іншого – запропонований американськими вченими, що базується на національно-культурній специфіці сприйняття світу, тобто на погляді на світ, характерному саме для цього народу.

Безперечним є те, що етнічна картина світу має як вербальне, так і невербальне вираження, виступаючи при цьому фрагментом концептуальної та мовної картин світу. Вона включає, зокрема, етнічні стереотипи й настанови, портрети й автопортрети (уявлення про себе як про етнос і про інші етноси), можливі асоціації, пов'язані з конкретними етносами, фонові знання й культурні концепти, що фіксуються як у ментальному, так і в мовному полі етносу. Водночас в етнічну картину світу також входять основні ціннісні орієнтації етносу, які на рівні культури й мови виражаються в основних концептах певної лінгвокультурної спільноти. Як цілком справедливо відзначають Ю.А. Сорокін та І.Ю. Марковіна, “картини світу формуються на основі етнічних мов як результат складного процесу взаємодії мовної/мовленнєвої свідомості з навколишньою дійсністю” [25, с.47]. Основу етнічної картини світу як цілісного образу дійсності та існування певного етносу складають культуроспецифічні моделі вербальної та невербальної поведінки. Саме свідомості належить пріоритетна роль у формуванні етнічної картини світу нації як групи людей, об'єднаних тільки їм властивим особливостям мислення, сприйняття, інтерпретації та концептуалізації предметів і явищ навколишньої дійсності. Причиною проблем, що часто виникають у міжкультурному спілкуванні, виявляються не стільки відмінності в мовних системах учасників комунікації, скільки незбіг національних картин світу як відображення національних пріоритетів.

Не можна не звернути увагу на той безперечний факт, що у лінгвістичній літературі сьогодні намітилася явна тенденція до зближення термінів “концепт” і “поняття”. Вони часто трактуються як синоніми, що здатні замінювати один одного, наприклад, “концепт – це не хаотичне нагромадження смислів, а цілісне поняття, яке має логічну структуру” [21, с.73]. Водночас простежуються і намагання розмежувати дефініції цих термінів на базі аналогії протиставлення поняття смислу. При цьому поняття співвідноситься зі значенням, а концепт, будучи осередком культури, є смислом мовного знака, виявленого в контексті певної культури. Звідси випливає, що основа поняття логічна й раціональна, а основа концепту сублогічна. Принагідно зауважимо, що термін “концепт” не тільки несе в собі інформацію про певний фрагмент знання як це характерно і для “поняття”, але й – що дуже важливо – про сферу свого вживання. Тому концепт у змістовому плані ширший від поняття, оскільки він відображає будь-які ознаки об'єкта, у той час як

поняття завжди пов'язане лише з представленням набору необхідних і достатніх логічних ознак для його ідентифікації. Як, цілком справедливо зазначає В.Н.Телія, “концепт – це завжди знання, а це означає, що він відображає не тільки суттєві ознаки об'єкта, але й усе те, що в певному мовному колективі заповнюється знаннями про суть [27, с.46].

Кожен концепт, що є квантом структурного знання, можна встановити через словникові дефініції, які охоплюють різні мовні засоби їхньої репрезентації. Його ознаки під час вербалізації постають як семи, що набувають загальнонаціонального, варіантного, групового й індивідуального характеру, закріпленого за певним способом мовної реалізації, який фіксує, зберігає й передає концептуальні та емоційно-оцінні уявлення конкретного суспільства чи особи про навколишній світ [23, с.90; 23, с.61]. Мовний знак – це ключ, що відмикає для людини концепт як дискретну одиницю мисленнєвої діяльності та уможливує її використання. За кількістю й характером сем, наявних у словниковому визначенні, можна судити про обсяг змістових компонентів, їхню природу та характерну структуру, яка стоїть за кожною мовною одиницею [24, с.22]. При цьому зауважимо, що слова й концепти не мають однозначної відповідності, оскільки одним і тим самим словом можуть бути виражені різні концепти, у той час як різними словами може бути виражений один концепт. Двоїстість трактування концепту у сучасній когнітивній парадигмі полягає в тому, що, з одного боку, він постає як віддзеркалена через мову реальність, а з іншого – як втілення певних культурно зумовлених уявлень мовців про їхній навколишній світ. Інакше кажучи, будучи багатомірним соціопсихічним і культурозначущим утворенням, концепт співвідноситься як із колективною, так і з індивідуальною свідомістю. Саме специфіка останньої у вигляді мовної особистості й покладена в основу викладу в цій статті проблем концептуалізації, які при цьому виникають. У центрі уваги лінгвістики сьогодні знаходиться також питання про те, яким чином структурований той чи інший концепт, а також характер зв'язків, що встановлюється у внутрішньому лексиконі між ним та іншими концептами [4, с.25; 5, с.134]. Ми виходимо з розуміння концепту як цілісного ідеального змісту різного ступеня яскравості й чіткості, в якому так чи інакше відображаються знання людини про факти й явища матеріального та духовного буття. Ним може виступати будь-яка дискретна змістова одиниця колективної свідомості, що відображає предмет реального або ідеального світу і зберігається в національній пам'яті носіїв мови у вербально позначеному вигляді.

Основну частину нашого знання про світ ми черпаємо з сукупності наших уявлень, що формуються здебільшого через мову, про вза-

смовідношення між подібними й відмінними концептами, які слугують своєрідним зв'язком між мисленням і мовою, репрезентованим у семантиці мовного знака. Концептуальний аналіз дає реальну змогу простежити, як і якою мірою знання мови віддзеркалює знання людини про світ у вигляді тлумачення у словникових дефініціях. Об'єктом концептуального аналізу можуть слугувати не тільки смисли, що передаються окремими словами та словосполученнями, але й мовленнєвими контекстами і навіть цілими текстами. За своєю суттю концептуальний аналіз є логічним продовженням традиційного семантичного аналізу [8, с.3; 9, с.10; 13, с.120]. Як зазначає О.О. Селіванова, головна відмінність семантичного й концептуального аналізу полягає в застосуванні самого підходу: від слова до думки при семантичному й від думки до слова при концептуальному аналізі. У той час як для семантичного аналізу досить виявити й описати перелік елементів, що є конститuentами висловлювання, при концептуальному аналізі ці елементи повинні бути співвіднесені між собою та об'єднані у складі певного цілого (моделі). Концептуальна класифікація зосереджена на вивченні природи речей, структури дійсності та її членування у свідомості людини. На відміну від концептуальної, семантична класифікація – це та сама поняттєва категоризація, але прив'язана до певного мовного знака. Звідси й розгляд при семантичному аналізі співвідношення концептів із знаками та їхній розподіл між собою. Концептуальний аналіз спрямований на виявлення й осмислення структури вербалізованого концепту з метою з'ясування обставин його формування, знаходження властивих йому системних зв'язків та їхніх відмінностей від інших концептів. Не обмежуючись аналізом семантичної структури тієї чи іншої мовної одиниці, концептуальний аналіз спрямовує свою увагу на отримання різнобічних знань про світ, спосіб життя, традиції та культуру носіїв певної мови. Крім того, для кожного словникового значення слова існує свій власний концепт, який є результатом “зіткнення” цього значення з особистим досвідом, культурною індивідуальністю концептоносія [26, с.281]. Саме під кутом зору особистого досвіду й культурної належності концепт розглядається нами як такий фрагмент реальності, що передує всім значенням слів – репрезентантів, пояснює, охоплює та групує їхні значення за змістовими ознаками.

Основними змістовими ознаками концепту виступають такі: по-перше, концепт є ментальним (смысловим) утворенням, що акумулює в собі набуті колективним суб'єктом знання про навколишню реальність; по-друге, він є багатовимірним утворенням, пучком смислів, зміст яких не може бути однаково представлений у свідомості різних представників лінгвокультурної спільноти; по-третє, будучи картиною світу, відо-

брюженою в колективній свідомості певної лінгвокультурної спільноти, концепти несуть у собі віддзеркалення тієї соціокультурної системи, в рамках якої вони сформувалися. За словами Р.М. Фрумкіної, мовний зміст концепту відображає наївну картину світу носіїв певної мови, що визначається культурою та ментальністю епохи, місцем людини в соціальному просторі, її самоідентифікацією як “я” і як “ми” [11, с.4]. І нарешті, концепти – сукупні уявлення оцінного типу, що включають логічну, образну й емоційну поведінку носіїв мови.

Концептуальний аналіз базується не тільки на аналізі значення ключових слів, але й на врахуванні контекстів їхнього вживання. При концептуальному аналізі виявляються ідеї, які збирають слова в “єдиний гештальт” і те, “що зосереджено в ньому самому” [18, с.3]. При цьому враховуються семантичні відношення між словами однієї й тієї самої культури, оскільки концептуальні метафори тісно пов'язані з конкретними культурами [19, с.118]. Важливість концептуального підходу до семантики полягає в першу чергу в тому, що він дає змогу в новому ракурсі досліджувати власне мовне позначення дійсності. Проникаючи в глибину семантичних механізмів, він пропонує новий ракурс інтерпретації стилістичної інформації, представленої стилістичними прийомами й виразними засобами.

У сучасному мовознавстві важливе місце при дослідженні мови займає підхід, у якому для різнобічного опису мови залучається його носій як мовна особистість. Співвідносячи різні моделі мовної особистості з різними рівнями й типами розуміння тексту, дослідники торкаються одного з суттєвих аспектів теорії мовленнєвої діяльності – проблеми адекватного сприйняття й інтерпретації тексту. Процес сприйняття й розуміння тексту розглядається сьогодні як взаємодія між минулим досвідом і ситуацією, що представлена в тексті як предмет для засвоєння. Завдяки цьому засвоєний образ ситуації отримує певні ознаки вже відомих ситуацій при зміні ставлення до набутого досвіду. Так утворюються нові зв'язки між концептами, які, врешті-решт, ведуть до переструктування концептуальної системи.

З урахуванням психічних механізмів розвитку людини й вибудовує свою концепцію мовної особистості Ю.М. Караулов, під якою він розуміє “сукупність здібностей і характеристик людини, що зумовлюють утворення та сприйняття нею продуктів мовлення” [11, с.3]. Когнітивний рівень мовної особистості можна також розглядати як індивідуальну концептуальну систему, що фіксує суб'єктивний образ об'єктивного світу і його опредмечену знакову форму. Реалізація на практиці концептуальної системи передбачає пояснення настанов, мотивів і цілей індивіда, його регулятивних структур життєдіяльності та

сміслоутворюючих факторів. Концептуальну систему визначають як базове поняття теорії мовної особистості з її діалектичним поєднанням стабільності й динамічності. Протягом життя людини концептуальна система змінюється, корегується, доповнюється, уточнюється й конкретизується. Для неї завжди характерна єдність образів, погодженість частин, з яких вона складається. Звідси випливає, що концептуальна система – багаторівневе психічне утворення, що характеризується стабільністю й динамічністю гетерогенних елементів, зв'язки між якими носять асоціативно-аперцепційний характер. Асоціативні зв'язки є основою впорядкованого збереження інформації у мозку; саме завдяки їм здійснюється швидкий пошук потрібних відомостей, довільне звернення до потрібного матеріалу. Мислення, як відомо, оперує організованими й упорядкованими відомостями, взаємодіючи з поточними сприйняттями. Особистісний зміст концепту (особистісний зміст) О.О. Леонт'єв визначає як “мотивоване ставлення до значення, як форму включення значення у структуру свідомості особи” [17, с.18].

Як уже зазначалося вище, концептуальна й мовна картини світу, безумовно, перетинаються, однак концептуальна картина світу значно ширша від мовної через наявність у неї чуттєвого пізнання та деяких різновидів абстрактного мислення (наприклад, математичне, політичне чи економічне мислення). Через вербальні образи й мовні моделі відбувається додаткове бачення навколишнього світу. Ці моделі виступають як побічне джерело пізнання, осмислення реальності, що доповнює й коригує набуті нами знання. Завдяки вербальним одиницям і мовним моделям відбувається розширення і збагачення концептуальної системи індивіда через наявність у нього двостороннього зв'язку між його особистим і колективним знанням. Закріплення індивідуального знання у звуковій формі, а згодом і у писемності уможливило як збереження знання, так і передачу його від одного індивіда до іншого, формуючи колективне знання. З іншого боку, мова дає індивідууму змогу засвоїти те колективне знання, яке знаходиться у розпорядженні соціального оточення. У цьому випадку мова є одним із могутніх інструментів утворення нового знання. Звідси мовна картина світу розглядається нами як підсистема, що включає ті компоненти концептуальної картини світу, з якими співвідносяться мовні знаки, тобто вона начебто “вмонтована” в неї.

Людина не впізнає значення слів, що позначають предмети і явища навколишнього світу виключно за словниками, а опановує мову, в тому числі і словниковим її запасом, прилучаючись, таким чином, як до наявного колективного досвіду суспільства, в якому вона проживає, так і до всього людства в цілому. Водночас у голові кожної людини є

своя концептосфера, представлена у вигляді пізнавального потенціалу, запасу знань і навичок, культурним досвідом як окремої особистості, так і народу в цілому. Ось чому інтерпретація терміна “концепт” стала орієнтуватися на смисл, що існує в людині і для людини, на інтер- та інтрапсихічні процеси, на позначення й комунікацію, оскільки в індивідуальній свідомості наявна певна вибірковість, зумовлена умовами буття, спільним світоглядом, професійними й віковими інтересами людей [6, с.75]. Якщо набутий суспільством досвід визначає план змісту загальнонаціональної мови, то обсяг знань про світ, яким володіє окремо взятий її носій, складає структуру її особистісних концептів. Кожна конкретна особистість має у своєму розпорядженні власну сукупність практично засвоєних знань, навичок і вмінь, що визначають не тільки параметри власного інтелекту й духовного світу, але і зміст цих концептів, якими вона оперує. Неодноразові наукові спостереження сьогодні доводять, що кожне сприйняття людиною предмета вже передбачає його концептуалізацію, приводячи в рух як її когнітивну, так і вербальну системи.

Водночас вважаємо недоцільним перебільшувати важливість суб'єктивного у загальній структурі концепту на тій підставі, що концептуальне ядро завжди залишається постійним попри всі індивідуалізовані варіації. Тому доцільніше, на наш погляд, говорити про когнітивні структури мовної особистості і про концептуальні моделі, що формують концептосферу загальнонародної мови, яка постійно збагачується і передається від покоління до покоління. Авторський опис може тільки додати ті чи інші штрихи до репрезентації змісту концепту, що виявилися пропущеними у словниковій дефініції. Особистісний концепт – це структура, що відображає численні факти сприйняття будь-якого предмета в одному дискретному мисленнєвому акті з участю творчого уявлення при всій схильності мисленнєвого образу до певного стереотипу. Ще у свій час О.І.Смирницький писав про те, що “значення утворюються у свідомості в результаті узагальнення в ньому окремих відображень предметів, явищ і відношень дійсності, які мають у собі реально спільне при більшій чи меншій участі фантазії” [7, с.33].

В особистісному тезаурусі людей за однією й тією ж лексеєю можуть стояти різні типи концептів. Різноманітність концептів залежить від особистих пізнавальних намагань і здібностей індивіда, оскільки в цьому напрямі когнітивні можливості людини практично необмежені. Цьому сприяє постійно діюча енергія пізнання або “енергія незнання”, спрямована на розширення індивідуального мовного досвіду кожного носія мови, кожної мовної особистості та на розширення сукупності знань про світ людини як виду гомо сапієнс [17, с.263]. Ког-

нітивні потенції розуму людини “засвоюють” реальність світу у всіх її проявах від фізично наявних перших цеглинок, що сприймаються за допомогою органів відчуття, до абстрактних сутностей, невіддільних сенсорному сприйняттю. Концепти слів абстрактної семантики відносяться до субстанцій “світу, що досягається розумом”, які самі по собі чуттєво не сприймаються. Вони надзвичайно мінливі. Так, наприклад, концепт “час” постає перед нами як калейдоскопічна сукупність концептів на фоні спільного для всіх понятійного ядра. Мета полягає не тільки в тому, щоб продемонструвати образну основу лексем, яка постійно змінюється, але й пробудити творчу активність читача. Абстрактні імена це такі, за якими стоять концепти – сценарії, фрейми, схеми, картинки на розвиток мислення, серії переживань і почуттів, а сама абстрактна номінація не є пустою невизначеною сутністю. Асоціюючи слово з конкретним образом, людина краще усвідомлює смисл складної категорії, оскільки зіставляє абстрактне з предметними реаліями й діями, що є очевидним і зрозумілим. Звідси напрашується висновок про те, що когнітивне розуміння імен абстрактної семантики відбувається як на раціональному, так і на асоціативно-образному рівні за допомогою концептів – тих дискретних одиниць колективної свідомості, які відображають предмети й явища реального або ідеального світу та зберігаються в національній пам’яті носіїв мови у вербально позначеному вигляді. Тип концепту – спосіб, форма схоплення і зберігання в пам’яті певної інформації про світ, яка є різною у своїх проявах, але однаковою за своєю суттю.

Особливість специфіки концептів яскраво проявляється у сфері культури. Саме тому про концепти говорять як про культурні або національні, що визначаються конкретно репрезентованою ідеєю предмета у сукупності всіх валентних зв’язків, відзначених національно культурною маркованістю [7, с.53]. Саме в культурології категорія концепту набуває різнобічного висвітлення. Безпосередньо культурологічне поняття концепту представлено Ю.С.Степановим, який, зокрема, стверджує про неможливість отождолення поняття й концепту, оскільки термін “поняття” використовується в логіці й філософії, а концепт – в культурології [26, с.46]. На відміну від понять, які завжди соціальні, надіндивідуальні, концепти, виступаючи фрагментами культури – індивідуальні. Крім того, комуніканти сприймають і реагують на один і той самий концепт по-різному залежно від особистого й соціального досвіду, тобто вони по-різному реальні для людей певної культури.

З викладеного вище стає очевидним, що сьогодні в лінгвістиці склалися такі основні підходи до трактування терміна “концепт”:

- 1) логічний, що використовує термін “концепт” як синонім до терміна “поняття” [5, с.384];
- 2) психологічний, що розглядає концепт як особистісний корелят поняття [18, с.3];
- 3) етнокультурний, що передбачає протиставлення наукового й позанукового знання при вивченні концептів [24, с.3-6];
- 4) диференціальний (інтегративний), у якому концепт розглядається як багатовимірне культурно значуще соціопсихічне утворення у колективній свідомості, опрідметнене в тій чи іншій мовній формі [17, с.3-16];
- 5) об’єкт зі світу “Ідеальне”, що має ім’я й відображає культурно зумовлене уявлення людини у світі “Дійсність” [4, с.6];
- 6) згусток культури у свідомості людини; те у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини [26, с.40];
- 7) одиниця, покликана пов’язати в одне ціле наукові пошуки в галузі культури, свідомості та мови, оскільки концепт належить свідомості, детермінується культурою й опрідметчується в мові.

Ці підходи умовно репрезентують три основні напрями у трактуванні терміна “концепт”: традиційний, широкий і психологічний. У ракурсі широкого і психологічного підходів концепти визначаються шляхом звернення до позамовних сутностей, наприклад, “ідеальна одиниця свідомості” [14, с.85-90], психологічні феномени [28, с.3], “ментальні сутності”, “одиниці пам’яті”, “кванти знання” [15, с.90]. І тільки описаний у статті традиційний напрям має безпосереднє відношення до теорії мовної особистості, її концептуалізації навколишньої дійсності. Особливо перспективним у цьому відношенні видається вивчення варіантної й гендерно зумовленої концептуалізації, відображеної в текстах різної стильової й жанрової орієнтації.

Список використаної літератури

1. Аргуткіна О.А. Концептуально-семантичний і функціональний аспекти мікросистеми “число”: Автореф.дис. ...канд. філол. наук: 10.02.02/ Харківський держ.пед.ун-т. – Харків, 2001. – 18с.
2. Аругюнова Н.Д. Введение // Логический анализ языка. Ментальные действия. – М.: Наука, 1993. – с.3-6.
3. Афанасьева О.В. Новые подходы к изучению частей речи // Языковая категоризация (части речи, словообразование, теория номинации). М., 1997. – с.6-10.
4. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1996. – 104с.

5. Большой энциклопедический словарь. Языкознание. М.: Большая российская энциклопедия, 1998. – 683с.
6. Воркачев С.Г., Кусов Г.В. Концепт “оскорбление” и его этимологическая память // Теоретическая и прикладная лингвистика: Межвузовский сб.научн.трудов. Вып.2. Язык и социальная среда. – Воронеж: Воронежск.гос.техн.ун-т, 2000. – с.90-102.
7. Дмитриева О.А. Культурно-языковые характеристики пословиц и афоризмов (на материале французского и русского языков). Дс. ...канд. филол. наук. 10.02.19. Волгоград, 1997.
8. Жаботинская С.А. Когнитивная лингвистика: принципы концептуального моделирования // Лінгвістичні студії. Вип.2. – Черкаси, 1997. – с.3-11.
9. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ: типы фреймов // Когнитивная семантика: Материалы второй международной школы-семинара. – Ч.2. – Тамбов: Изд-во ТГУ, 2000. – с. 10-13.
10. Карасик В.И. Культурные доминанты в языке // Языковая личность: культурные концепты. – Волгоград: Перемена, 1996. – С.3-16.
11. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М., 1987 – 263с.
12. Корнилов О.А. Языковые картины мира как отражения национальных менталитетов. Автореф. дис. ...докт. филол. наук. – М., 2000. – 22с.
13. Красных В.В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? (Человек. Сознание. Коммуникация). М.: Диалог – МГУ, 1998. – 352с.
14. Кубрякова Е.С. Культурные концепты // Логический анализ языка. М.: Наука, 1991.
15. Кубрякова Е.С. и др. Краткий словарь когнитивных терминов. – М., 1997. – с.148.
16. Кубрякова Е.С. Семантика в когнитивной лингвистике (о концепте контейнера и формах его объективации в языке) // Известия АН. Серия литературы и языка. 1999. Т.58. №5-6. – С.3-12.
17. Леонтьев А.А. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Полит.л-ра, 1975. – 314с.
18. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Русская словесность. Антология. М. Academia, 1997. – С.280-287.
19. Никитина С.Е. О концептуальном анализе в народной культуре // Логический анализ языка. Культурные концепты. М., 1991. – С.117-123.
20. Павиленис Р.И. Проблема смысла: современный логико-философский анализ языка. – М.: Мысль, 1983. – 286с.
21. Попова З.Д., Стернин И.А. Понятие “концепт” в лингвистических исследованиях. – Воронеж: ВГУ, 1999. – 30с.
22. Рябцева О.И. “Вопрос”: прототипическое значение концепта // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М.: Наука, 1991. – С.72-77.
23. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология. – К.: Фитосоциоцентр, 2000. – 248с.
24. Слышкин Г.Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. М.: Academia, 2000. – 128с.

25. Сорокин Ю.А., Марковина И.Ю. Опыт систематизации лингвистических и культурологических лакун. Методологические и методические аспекты // Лексические единицы и организация структуры литературного текста. – Калинин, 1993. – С.3-47.
26. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской литературы. М.: Школа. “Языки русской культуры”, 1997. – 824с.
27. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантические, прагматические и лингвокультурологические аспекты. – М.: Школа. “Языки русской культуры”, 1996. – 288с.
28. Фрумкина Р.М. Семантика и категоризация. – М.: Наука, 1991. – 168с.
29. Фрумкина Р.М. Есть ли у современной лингвистике своя эпистемология // Язык и наука конца 20 века. – М., 1995. – С.74-117.
30. Фрумкина Р.М. Культурологическая семантика в ракурсе эпистемологии // Известия АН СССР. Серия литературы и языка, 1999. Т.58. №1. – С.3-10.
31. Чабан Н.А. Образ суверенной Украины в вербальном воплощении (на материале публикаций газеты “The New York Times”): Дис. ...канд. филол. наук. 10.02.04. – Черкассы, 1997. – 179с.
32. Чижова Е.А. Репрезентация концептуальной картины мира в художественном тексте (на материале альтернативной литературы). Автореф. дис. ...канд. филол. наук. 10.02.04. – М., 1995. – 22с.
33. Dretske F. Perception // The Cambridge Dictionary of Philosophy. Cambridge University Press, 1996. – P.568-572.
34. Zhabotinska S.A. Cognitive Linguistics: “Human Factor” in Language and Language in “Human Factor” // English in an Open Society. The 1st National IATEFL Conference. – К.: Kyiv State Ling. Univ., 1994. – P.132-136.
35. Wierzbicka, цит.по: Булыгина 1997: 47. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики) / Т.В.Булыгина, А.Д.Шмелев. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1997. – 576с.

Summary

The article focuses on basic tenets emerging from the conceptual system as the central notion of cognitive semantics and its connection with contemporary theory of language personality. The author specifies the distinction between such principal terms as conceptual and ethnic world model. Language world model is viewed as a subsystem that includes those components of the conceptual world model, with which language signs correlate. It is stressed, that a man does not recognize word meanings denoting the subjects and phenomena of the surrounding world exclusively by means of dictionaries but is mastering language, including its wordstock, by means of adjoining to the collective human experience both of the community, he or she lives in, and mankind as a whole. The conclusion is made about the availability of seven main approaches to treating the term concept in modern linguistics.